

наук: 19.00.13./Л.В.Рыкман. - Санкт-Петербург, 2004. - 177 с. - [Електронний ресурс]Режим доступа: [http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-13/dissertaciya-osobennosti-ya-kontseptsii-studentov-litsey-a-na-nachalnom-etape-professionalnogo-samoopredeleniya]

11. Самойлова А.Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів: автореф. на здобуття наук. ступеню канд. психол. наук: 19.00.07/А.Г. Самойлова. – Київ, 2004. - [Електронний ресурс] Режим доступу [http://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty]
12. Самосвідомість і захисні механізми особистості. Хрестоматія./Під редакцією Д.Я.Райгородского. - Самара:Изд - у «Бахрах – М», 2003. – 656 с.
13. Швидкий В.О. Особливості формування Я-концепції в професійному становленні особистості: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07/В.О.Швидкий. – Київ, 2007. – [Електронний ресурс] Режим доступу: [WWW.LIBRAR.ORG.UA] Бібліотека України
14. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие /Л.Б.Шнейдер. – Москва-Воронеж : МПСИ : Модэк, 2004. – 600 с.

Представлен теоретический анализ подходов в современной психологии к содержанию и структуре профессиональной Я-концепции личности, ее соотношению с Я-концепцией. На базе существующих психологических разведок рассматриваются составляющие профессиональной Я-концепции и психологические факторы ее формирования.

A theoretical analysis of the approach in modern psychology to the content and structure of the professional self-concept of personality and its relation to self-concept. On the basis of existing psychological intelligence considered components of professional self-concept and psychological factors of its formation.

Keywords: professional self-concept, the structure of professional self-concept, professional self-determination.

Т.В. Скрипаченко (м. Запоріжжя)

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СТРЕСУ

Актуальність проблеми. Проблема стресу цікавила і продовжує цікавити багатьох дослідників. Цікавими є підходи Гринберга Д., Марищука В.Л., Євдокимова В.І. Феномен стресу розглядають з психологічної, фізіологічної сторін. Стресовий стан особистості впливає на її психічні процеси, на якість її діяльності.

Саме через такий всебічний характер впливу стресу на життя людини, необхідно розуміти не тільки його природу, але й різновиди та особливості його проявів для того, щоб намагатися адекватно реагувати, виходити, долати його, а також для надання професійної психологічної допомоги людям, що переживають стрес.

Виклад основного матеріалу. Ганс Сельє, якого вважають засновником дослідження проблеми стресу, називав його універсальним феноменом життя, рятівною реакцією, котра подає сигнал “тривоги”, коли організму треба за дуже короткий час мобілізувати фізичні сили на запобігання небезпеки [1].

Стрес – це неспецифічна відповідь організму на будь-яку висунуту до нього вимогу. Неспецифічна відповідь – це відповідь, яка вимагає перебудови та адаптації до виникаючих труднощів. Неспецифічні вимоги, котрі пред’являються впливом як таким – це і є сутність стресу.

У відповідь на таку зміну зовнішніх умов у людини виникає реакція у вигляді трьох фаз стресу [2].

1 фаза – фаза тривоги. Згідно дослідженням Шеффера, існують такі ознаки стресового напруження:

1. Неможливість зосередитись на будь-чому.

2. Часті помилки в роботі.
3. Часте виникнення почуття втомленості.
4. Дуже швидка або дуже повільна мова.
5. Досить часті болі (голова, спина, шлунок).
6. Різке підвищення кількості викурюваних цигарок.
7. Постійне відчуття недоїдання або втрата апетиту.
8. Погіршення пам'яті.

Проблема полягає в тому, що дуже важко передбачити, який фактор викличе стрес, тому цей термін в рівній мірі стосується багатьох умов життя. Постійно відчуває вплив з боку своїх клієнтів чи підлеглих бізнесмен, банкір, водій, вчитель, керівник. Всі ці люди відчувають стрес, його фактори – стресори – є різними, але всі вони запускають однакову взагалі біологічну реакцію стресу.

II фаза – фаза відновлення, на якій всі психофізіологічні процеси організму нормалізуються та виникає відчуття спокою.

III фаза – виснаження.

Тривале відчуття емоційної напруги позитивного біологічного чи соціального характеру (радість, почуття задоволення) дуже рідко призводить до розвитку стрес-реакції із її патологічними наслідками. В розвитку емоційного стресу та його шкідливих наслідків у людини важливе значення мають негативні емоційні стани, напруження, обумовлені негативними емоціями, конфліктними ситуаціями. За часом дії існують такі стрес-фактори: періодичні, безперервні, гострі та хронічні.

Взагалі стрес можна розглядати як реакцію, як стимул і як трансакцію (взаємодію). Згідно з цими підходами існуючі моделі стресу поділяють на моделі відповідної реакції, стимульні моделі і трансактні моделі (моделі взаємодії)

Моделі відповідної реакції розглядають стрес як фізіологічну реакцію на вимоги навколишнього середовища. Саме так і розглядає стрес Г. Сельє [3].

Стимульні моделі розглядають стрес як психологічну вимогу, що призводить до особистісної напруги. Стрес - незалежна змінна, це деяка об'єктивна властивість навколишнього середовища. А.А. Велфорд розглядає стрес як результат невідповідності можливостей організму і вимог, що до нього пред'являються, а згідно Д. Вейтц, існує 8 типів ситуацій, що класифікуються як «стресогенні». Серед них: висока швидкість переробки інформації, шкідливі зовнішні впливи, пережита загроза порушення фізіологічного функціонування, ізоляція, перешкоди, груповий тиск, розчарування [4].

Стимульні моделі стресу особливо підкреслюють роль таких факторів навколишнього середовища як життєві події. В стимульних моделях основна увага приділяється дослідженню стрес-факторів або стресорів. На відміну від моделей відповідної реакції в них не враховуються фізіологічні аспекти мобілізації організму для управління стресовими ситуаціями. Крім того, з аналізу виключаються індивідуальні особливості особистості, специфіка протікання психологічних процесів, індивідуальні психологічні ресурси подолання стресу.

Трансактні моделі стресу (моделі взаємодії, психологічні моделі) розглядають стрес як взаємодію між особистістю і навколишнім середовищем.

Перші роботи, в яких поняття «стрес» фігурує як психологічна категорія, пов'язують з ім'ям Р. Лазаруса [5]. Згідно його поглядом, психологічний стрес слід розглядати як комплексну реакцію людини на особливості взаємодії між особистістю та навколишнім світом. Розвиваючи вчення про стрес, Р.Лазарус висунув концепцію, згідно з якою розмежовується фізіологічний стрес, пов'язаний з реальним подразником, і психічний (емоційний) стрес, при якому людина (на основі індивідуальних знань і досвіду) оцінює майбутню ситуацію як загрозову, важку. Виходячи з цього, їм була запропонована когнітивна теорія стресу.

Згідно Р. Лазаруса, в основі регуляції взаємодії середовища і особистості лежать «первинна» і «вторинна» когнітивні оцінки ситуації. Спочатку індивід класифікує ситуацію як таку, що змінюється, або таку, що загрожує його життєдіяльності, а потім - в залежності

від властивостей стресора, ступеня погрози стресогенних факторів і власних психологічних особливостей, визначає способи подолання стресу.

У результаті взаємодії цих двох процесів формуються певні форми копінг-поведінки. Важливими факторами в їх становленні та індивідуалізації виступають негативна чи позитивна емоційна реакція у відповідь на стресорний вплив, а також трансформація цієї реакції в певну стратегію подолання.

Дж. Мак-Грат запропонував когнітивну модель, яку можна описати за допомогою чотирьох тверджень:

- когнітивні оцінки подій визначають їх стресогенність;
- успішний попередній досвід послаблює, а невдалий посилює негативні ефекти стресу при подальших зіткненнях із стресором;
- інтенсивність стимуляції навколишнього середовища має криволінійну залежність з пережитим стресом;
- соціальна підтримка здатна пом'якшувати стресові події.

Т. Кокс висловлює думку про те, що поняття стресу може бути найбільш точно визначене як частина комплексної і динамічної системи взаємодії людини і навколишнього середовища [5].

В роботах вітчизняних психологів проблема стресу завжди розглядалася в широкому загальнопсихологічному контексті, зокрема, в контексті психології емоцій. Дослідження стресу в рамках загальнопсихологічного контексту дозволили підійти до дослідження стресу як однієї з форм проявів емоцій.

Так за твердженням В.Л. Маришука, стресом можна називати лише такий стан, що характеризується значним викидом стероїдних гормонів (не менш ніж на величину ймовірного відхилення від вихідних показників). При цьому будь-який стрес є фізіологічним, оскільки супроводжується різними фізіологічними реакціями і завжди емоційним, оскільки супроводжується відповідними емоційними переживаннями [6].

Емоційна напруга є одним з факторів стресу. Фізіологічно вона виражається в змінах роботи ендокринної системи людини. Психоемоційна напруга - стан, що формується в результаті надмірного зростання психоемоційного напруження і характеризується тимчасовим зниженням стійкості психічних і психомоторних функцій, вираженими соматовегетативними реакціями і зниженням професійної працездатності.

Л. Е. Панін описує синдром психоемоційної напруги за допомогою включення п'яти основних груп ознак:

1. Клінічні — особистісна і реактивна тривожність, зниження емоційної стабільності.
2. Психологічні — зниження ступеня самооцінки, рівня соціальної адаптованості і фрустраційної толерантності.
3. Фізіологічні — переважання симпатичної нервової системи над парасимпатичною, зміна гемодинаміки.
4. Ендокринні — підвищення активності симпато-адреналової і гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової систем.
5. Метаболічні — підвищення вмісту в крові транспортних форм жиру [7].

На думку Ю.Б. Абрамова і М.О. Уколової стрес - це пристосувальна реакція по відношенню до сильних, загрожуючих життю подразників. Стрес він виникає в конфліктних ситуаціях, в яких тварина і людина не мають можливості задовольняти свої потреби [8].

В.В. Суворова визначає стрес як надзвичайний стан, який необхідно подолати, з якого треба вийти [8].

Згідно з А.В. Вальдманом, емоційний стрес - це реакція організму на загрозу, яка сприймається дистанційно, викликає відповідне емоційне ставлення до цього впливу, що є запусковим процесом підготовки організму до можливих наслідків, а так само як особисту реакцію на аверсивний (негативно оцінюваний) сигнал, що має вигляд цілісної функціональної системи, що динамічно розвивається [9].

Як відзначає В.О. Бодров, стрес - це особливий психічний стан, пов'язаний із зародженням і проявом емоцій, але він не зводиться тільки до емоційних феноменів, а

детермінується і відображається в мотиваційних, когнітивних, вольових, характерологічних та інших компонентах особистості [10].

Ю.А. Александровський з емоційним стресом пов'язує напругу бар'єру психічної адаптації, а патологічні наслідки емоційного стресу - з його проривом. Враховуючи важливу роль центральної нервової системи у формуванні загального адаптаційного синдрому, стрес визначають як стан напруги або перенапруження процесів метаболічної адаптації головного мозку, що ведуть до захисту або пошкодження організму на різних рівнях його організації за допомогою єдиних нейрогуморальних і внутрішньоклітинних механізмів регуляції. Такий підхід фіксує увагу тільки на енергетичних процесах в самій мозкової тканини [11].

К. І. Погодаев, враховуючи важливу роль центральної нервової системи у формуванні загального адаптаційного синдрому, визначає стрес як стан напруги або перенапруження процесів метаболічної адаптації головного мозку, що ведуть до захисту або пошкодження організму на різних рівнях його організації за допомогою єдиних нейрогуморальних і внутрішньоклітинних механізмів регуляції [5].

Необхідно зазначити, що не менш популярним є погляд на природу стресу з точки зору адаптивних процесів. Для цілісної картини подолання важкої життєвої ситуації, принципове значення має не тільки рівень активності особистості, рівень вираження цієї активності, але і співвідношення її з адаптивним потенціалом особистості. При цьому характер адаптивних змін визначає рівень особистісної мобілізації індивіда [12].

Можна також назвати ряд робіт, які розглядають стрес в якості самостійного явища. Так, в роботах Л.О. Китаєва-Смик стрес розглядається як регулятор поведінки людини [13]. Емоційний стрес - широке коло змін психічних і поведінкових проявів, що супроводжуються вираженими неспецифічними змінами біохімічних електрофізіологічних показників та іншими реакціями.

У відповідності із сучасними підходами до розуміння видів стресу психологічний стрес у свою чергу можна розділити на емоційний, інформаційний, організаційний.

На думку К.В. Судакова емоційний стрес - стан яскраво вираженого психоемоційного переживання людиною конфліктних життєвих ситуацій, які гостро або тривало обмежують задоволення його соціальних або біологічних потреб [14].

Зміст терміну «емоційний стрес» включає в себе як первинні емоційні та поведінкові реакції на екстремальні впливи біологічного або соціального середовища, так і фізіологічні механізми, які лежать у їх основі.

Інформаційний стрес - різновид психологічного стресу джерелом якого є наступні фактори:

- зовнішні повідомлення, інформація про реальні або ймовірні впливи несприятливих подій, їх загрозу;
- «внутрішня» інформація у формі уявлень, що витягаються з пам'яті відомостей про події, ситуації і їх наслідки, що травмують психіку;
- ситуація інформаційних перевантажень, коли суб'єкт не справляється із завданням, не встигає приймати рішення в потрібному темпі, при високій відповідальності за наслідки рішень.

Для розвитку інформаційного стресу важливим чинником є стан мотиваційно-потребової, емоційно-вольової і когнітивної сфер особистості, які обумовлюють суб'єктивну, особистісну значимість екстремальній ситуації, наявність готовності і можливості до її подолання, здатність вибору раціональної стратегії поведінки в цих умовах і т. д.

Інформаційний стрес сьогодні є найбільш актуальним та поширеним серед різновидів управлінських стресів. Він виникає в ситуаціях інформаційних перевантажень, коли людина не справляється із завданням, не встигає приймати вірні рішення при високому рівні відповідальності за наслідки прийнятих рішень. Механізація та автоматизація виробництва, велика кількість рвзноманітної техніки, яка потребує різкого підвищення здібності сприймати та аналізувати потік інформації, перебудови режиму праці, пристосовування до нових умов діяльності,- все це фактори, які викликають реакцію перевантаження функції центральної нервової системи та розвиток управлінського стресу.

Організаційний стрес проявляється в напрузі адаптаційних механізмів особистості у відповідь на певну організаційно-виробничу ситуацію (рольові конфлікти, високі професійні вимоги, екстремальні умови діяльності та ін.).

Організаційний стрес – це психічна напруга, пов'язана з подоланням недосконалості організаційних умов праці, з високими навантаженнями при виконанні професійних обов'язків на робочому місці в конкретній організаційній структурі (в організації або в її підрозділі, фірмі, корпорації), а також з пошуком нових неординарних рішень за форс-мажорних обставинах.

Організаційний стрес обумовлений внутрішньоорганізаційними факторами трьох рівнів:

1. Індивідуальні характеристики персоналу.
2. Групова взаємодія, організаційне середовище.
3. Зовнішні (пов'язані із макросередовищем) стрес-фактори. Інакше кажучи, організаційний стрес проявляється у напрузі адапційних механізмів особистості у відповідь на певну організаційно-виробничу ситуацію.

Загальною ознакою й головною причиною організаційного стресу виступає наявність внутрішнього конфлікту між вимогами з боку організації, привабливістю роботи в ній, очікуваннями й реальними можливостями працівника. Значимими причинами організаційного стресу виступають слабкості керівництва й незадовільний психологічний клімат. В останньому випадку порушується професійна взаємодопомога колег. У результаті - обмежена можливість обговорити професійні проблеми, одержати схвалення, підтримку й заспокоєння від усвідомлення того, що колеги переживають ті ж самі труднощі [15].

Організаційні фактори визначаються позицією індивіда в організації, зокрема, відсутністю роботи, відповідної до його кваліфікації; поганими взаєминами зі співробітниками; відсутністю перспектив зростання, наявністю конкуренції на робочих місцях та ін.

Розглянемо приклади організаційних факторів:

- недостатнє навантаження співробітника, за якого працівник не має можливості продемонструвати свою кваліфікацію повною мірою. Ситуація, що достатньо часто зустрічається у вітчизняних організаціях, які перейшли на скорочений режим роботи чи змушені скорочувати обсяги робіт через несплату замовниками;

- недостатньо гарне розуміння працівником своєї ролі й місця у виробничому процесі, колективі. Таку ситуацію зазвичай буває викликано відсутністю чітко встановлених прав і обов'язків фахівця, неясністю завдання, відсутністю перспектив зростання;

- необхідність одночасного виконання різноманітних завдань, не пов'язаних між собою, але термінових. Ця причина часто зустрічається серед керівників середньої ланки в організації за відсутності розмежування функцій між підрозділами та рівнями керування;

- неучасть працівників у керуванні організацією, прийнятті рішень щодо подальшого розвитку діяльності організації в період різкої зміни напрямів її активності. Така ситуація характерна для значної кількості великих вітчизняних підприємств, де не налагоджено систему керування персоналом і прості співробітники є відірваними від процесу прийняття рішень. На багатьох фірмах Заходу існують цілі програми залучення персоналу до справ фірми й розробки стратегічних рішень, особливо за необхідності збільшення обсягу виробництва чи поліпшення якості виробів, що випускаються;

- зміна завдань найманого робітника після переходу на роботу в приватні структури, усвідомлення цим працівником свого основного завдання - збільшення прибутку власника цієї фірми [15]. Внутрішньоорганізаційні фактори викликають виникнення стресів у результаті дії таких обставин: відсутності роботи чи тривалого її пошуку; конкуренції на ринку праці; кризового стану економіки країни й регіону зокрема; сімейних труднощів.

Особисті фактори, що викликають стан стресу, починають діяти під впливом нереалізованих потреб особистості, емоційної нестійкості, заниженої чи завищеної самооцінки та ін.

Сучасний стрес має подвійний вплив на особистість, оскільки є пов'язаним із дією більш загальних стрес-факторів (забруднення навколишнього середовища, нестабільність економічної та політичної ситуації в країні), які за думкою вчених, викликають хронічний стрес.

Крім загальних негативних психофізіологічних та психологічних реакцій, стрес може викликати і позитивний ефект – мобілізацію сил організму. Ця мобілізація направлена як на подолання самої стресової реакції, так і на підтримання власної працездатності.

Висновки. Отже, феномен стресу можна розглядати із багатьох точок зору, моделей тощо. Психологічний та фізіологічний вплив стресового стану на особистість виявляється надто великим і позначається на її діяльності, стані здоров'я та якості життя взагалі.

Література

1. Психология: Учебник для экономических вузов/ Под общ. ред. В.Н. Дружинина.- СПб: Питер, 2000.- 672 с.
2. Характер – здоровье – судьба.- Мн.: Беларусь, 1993.- 415 с.
3. Селье Г. Стресс без дистресса. – М., 1993.- 66 с.
4. Стресс и постстрессовые расстройства: личность и общество / С.Г. Сукиасян, А.С. Тадевосян, С.С. Чшмаритян, Н.Г. Манасян: – Ер.: Асогик, 2003. – 348 стр.
5. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов. Богословский В.В., Стеканов А.Д., Виноградова и др. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: Просвещение 2001. с. 23 - 87
6. Маришук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. – СПб., 2001.- 260 с.
7. Панин Л.Е. Биохимические механизмы стресса. - Новосибирск: Наука, 1983. - 233 с.
8. Можчинская Ю.Б. Агрессивность подростков: Эмоциональный и кризисный механизм. СПб, Питер, 1999.- 186 с.
9. Вальдман, А. В. Психофизиологическая регуляция эмоционального стресса / А. В. Вальдман // Актуальные проблемы стресса. — Кишинев : Штиин-ца, 1976.-С. 34—43.
10. Бодров В.А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2000. – 352 с.
11. Ю.Александровский, Ю. А. Социально-стрессовые расстройства / Ю. А. Александровский // Рус. мед. журн. 1996. - С. 689—694.
12. Никифоров Г.С. Психология здоровья. – СПб: Речь, 2002. – 256 с.
13. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. – М., 1994.- 368 с.
14. Судаков К.В. Психоэмоциональный стресс. Профилактика и реабилитация. М.: Медицина, НИИ нормальной физиологии им. П. К. Анохина РАМН, 1998. 180 с.
15. Гринберг Д. Управление стрессом. – СПб., 2002.- 496 с.

Исследование феномена стресса, как фактора, влияющего на жизнь и деятельность личности в условиях нынешнего периода времени и истории страны является очень актуальным. Существуют разные подходы к определению стресса, модели его развития. Условным началом изучения феномена стресса можно считать исследования Г. Селье. В наиболее общем виде стресс можно разделить на эмоциональный, информационный и организационный. Эмоциональный стресс – это состояние яркого психоэмоционального переживания человеком сложных, кризисных или конфликтных ситуаций. Информационный стресс возникает в ситуациях информационного перенапряжения. Человек не успевает проанализировать поток информации и принять правильное решение. Организационный стресс проявляется в психическом напряжении, которое может быть связано с несовершенством организационных условий труда, перенапряжением на работе. Только определив суть такого психологического, физиологического явления, как стресс, можно понимать его динамику, влияние на организм, на всю психическую сферу личности.

The investigation of the stress phenomenon as a factor, which influence on life and personal activity is very actual in such conditions of modernity and the history of our country today. There are many points of view to the definition of stress, to the models of development of stress. The

conventional beginning of study of stress phenomenon was the investigations by G. Selie. There are three form of stress: emotional, informational and organizational stress. The emotional stress is the condition of very psychological and emotional experience of personality a complex, crisis or conflict situations. The informational stress is arise in situations of information overstrain, when man can't analyses a stream of information and to decide the right decision. The organization stress is display in mental strain, which can be connect with a imperfection of conditions of a work in organization or with overstrain in organization. When we will define the essence of such psychological and physiological phenomenon as stress we'll understand it's dynamics, an influence of stress on man's organism and on the whole mental sphere of personality.

Г.В. Смольникова (м. Київ)

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. Відповідно Закону України «Про дошкільну освіту» комплектування груп в дошкільних навчальних закладах відбувається за віковими (одновіковими, різновіковими) та сімейними (родинними) ознаками. Спілкування дітей різного віку дає змогу збагатити досвід кожної дитини через різновікову взаємодію, сприяти пізнанню дитиною себе й інших, створювати додаткові сфери саморегуляції. Значимість різновікового спілкування визначається й тим, що воно, з одного боку формує особливе середовище взаємодії, надає додаткові можливості для реалізації успішності дітей в спілкуванні, а з іншого – сприяє формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомими для осмислення аспекту різновікового спілкування дітей дошкільного віку для нас стали дослідження О.О. Вовчик-Блакитної, Є. М. Герасимової, О. О. Смирнової в яких визначені моделі та мотиви взаємодії старших і молодих дошкільників, де старший займає позицію ведучого, по відношенню до відомої молодшої дитини. Доведено, що ділові мотиви проявляються в бажанні дитини активно діяти, в її інтересі, в змісті діяльності і процесі. Пізнавальні мотиви проявляються тоді, коли інтерес старшої дитини до молодшої являє собою прояви безкорисної допитливості, а саме пізнання особливостей молодшої дитини як носія людських, особистісних якостей [2;3;4;7].

Є. Н. Герасимова виділяє п'ять загальних моделей взаємодії старших дітей з молодшими: заборонну, обмежувальну, споглядальну, спрямовуючу та модель співпраці. Дослідник приходять до висновку, що переважна більшість дітей середнього і старшого дошкільного віку готові до взаємодії з молодшими дітьми, можуть поступитися власними перевагами. На характер взаємодії дошкільників найбільше впливає зміст спільної діяльності. Якщо вона, орієнтована на отримання предметного результату, то «провокуються» більш жорсткі (зі сторони старшого партнера) моделі взаємодії – обмежуюча і заборонна [5].

Водночас, на тлі багатогранності вивчення проблеми та її надзвичайної актуальності, недостатньо уваги приділяється вивченню питання психологічних особливостей спілкування дошкільників в умовах різновікової групи.

Метою даної статті є аналіз методів дослідження спілкування дітей в умовах різновікової групи дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань нашого дослідження стало теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка комплексу методів, що дозволяють вивчити особливості спілкування дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу. Повний комплект методичного інструментарію ми формували з урахуванням потреб експериментальної роботи: 1) відповідність віковим можливостям дітей чотирьох-шести років; 2) оптимальне вирішення завдань експериментального дослідження; 3) можливість одержати якомога більше нових різнобічних даних щодо психологічних